
İnceleme:

John Stuart Mill, Tinsel Bilimlerin Mantığı Üzerine John Stuart Mill, On The Logic Of The Moral Sciences

Kitap Künyesi: John Stuart Mill, *A System of Logic* içerisinde *Book VI: On The Logic Of The Moral Sciences*, New York, 1881, Harper&Brothers Publishers, s. 579-666 (87 sayfa).

İbrahim Can Karaduman, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Eposta: icankaraduman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7302-5063>

İngiliz düşünür John Stuart Mill (1806-1873) sadece bilim ve yöntem üzerine bilgi üretmiş ve buna koşut olarak ünlenmiş bir düşünür değildir. Tanığı ve yaratıcı bir parçası olduğu 19. yüzyılın kendine özgü tarihsel şartları göz önünde bulundurulduğunda yüzyılının, olumlu ve/veya olumsuz anlamda, ilgi çekici bir örneğidir. Mill'in iki farklı konudaki tutumu bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

İlk olarak Mill kadın hakları üzerine, belki de ironik bir biçimde kapakta yazar olarak adı anılmasa da aslında eşi Harriet Taylor Mill ile birlikte bir eser (*The Subjection of Women*, 1869) kaleme almıştır; eserin Türkçe çevirisi bulunmaktadır ve günümüzde de oldukça popülerdir. Önceleri orijinaline uygun şekilde *Kadınların Köleleştirilmesi* olarak başlık çevirisi yapılan eserin, sonraları *Kadınların Özgürleşmesi* olarak çevirisi yapılmıştır. Türkçe çeviri başlığındaki hem sözcük hem de etken-edilgen dil yapısı değişikliği dikkate değerdir ve üzerine başkaca bir çalışmada fazlaca söz söylenebilir. Kadın hakları hareketlerinin oluşumuna 1869 gibi görece erken bir tarihte, kendine özgü bir altlık sunan eser, konusunda kaleme alınan ilk eserlerden biri olma özelliğini taşır; dönemi ve toplumu/coğrafyası için radikal olarak tarifienebilecek bu eser kadınların eğitim hakkı, oy kullanma hakkı, boşanma hakkı, özel mülkiyet hakları gibi temel haklardan faydalanmasını açıkça önermekte ve savunmaktadır. Dolayısıyla anılan eser bakımından kendisinin oldukça ilerici; İngiltere'deki ve dünya genelindeki şartlar da düşünüldüğünde çağının ve toplumunun/coğrafyasının ilerisinde olduğu saptaması yapılabilir.

Ancak diğer taraftan Mill, sömürgeciliği açıkça destekleyen bir düşünürdür; üstelik bunu yalnızca düşünsel düzlemde de yapmamaktadır, sömürgeciliğin uygulamaya dönük failerinden biridir. Basit bir internet araştırması ile bile bu konuda fazlaca bilgiye ulaşmak mümkündür. Mill, 17 yaşından başlamak üzere 35 yıl boyunca (1823-1858) *Doğu Hindistan Şirketi*'nde çalışmış, yöneticilik yapmış ve buradan da emekli olmuştur. Mill'in, hayattayken, Hindistan deneyimi hakkında yazdığı 14 makalenin bir araya getirildiği *Writings on India* (1990) eseri, Türkçe'ye çevrilmemiştir; belki de çevrilmemesi daha uygun görülmüştür. Çeşitli sömürgecilik derneklerinin kurucu ya da standart/olağan üyesi de olduğu gözlemlenebilecek Mill'in sömürgecilik konusundaki en net tavrını, yine Türkçe çevirisi bugüne kadar yapılmamış şu sözleriyle özetlemek mümkündür (Mill, 1874: 252-253): “*Aynı uluslararası geleneklerin ve aynı uluslararası ahlak kurallarının, bir uygar ulusla diğeri arasında ve uygar uluslarla barbarlar arasında geçerli olabileceğini düşünmek tehlikeli/ölümcül/büyük bir yanılgıdır. (...) Barbar bir halka karşı herhangi bir davranışı, uluslar hukukunun ihlali olarak nitelendirmek, sadece böyle konuşan kişinin konuyu hiç düşünmediğini gösterir (...)*”.

Çarpıcı bu sözlerin açıklanmaya ihtiyaç duyacak bir tarafı yoktur, ancak kendi kabul ve terimleri kullanılarak, hayatta olsaydı, Mill'e şu “soru” sorulabilirdi: *barbar olarak adlandırdığınız ve hukuk ilkelerinden soyutladığınız; hatta hukuk dışı ve dolayısıyla da tarih dışı saydığınız sömürge toplumların sözgelimi kadınları ve kadın hakları hakkında ne düşünüyorsunuz?*

Mill ilgilendiği çok çeşitli ve birbirinden bağımsız-ilintisiz konuların hem düşünsel hem de uygulamaya dönük açık bir failidir. Çevrimiçi kaynaklar üzerinden basit bir tarama yapıldığında çok çeşitli kaynaklarda kendisinin şu şekillerde anıldığı görülmektedir: filozof, politik ekonomist, liberalizmin kurucu düşünürlerinden biri, kadın hakları savunucusu, reformist, parlamento üyesi, devlet memuru, sömürge yöneticisi, sömürge dernekleri üyesi, tarihçi, faydacılığın savunucusu, bilimsel metodolojinin incelenmesi bakımından önemli bir bilim adamı, psikoloji alanında çağrışımıcılığın atası vb. Dikkat edileceği üzere yaşamı boyunca bilim-yöntem, felsefe, ekonomi, tarih, psikoloji, sosyoloji vb. alanlarda hem teorik hem de uygulamaya dönük etkinlik gösteren Mill'in entelektüel kapasitesi, kuvvetli görünmek ile birlikte bir miktar çelişik, yanlı ve dağınıktır. Bu noktada kuvvetli tarafı hem üyesi olduğu İngiliz toplumunun hem de parçası olduğu seçkin ailenin bir doğal yansıması olarak görülebilir. Nitekim kendisi aslında modern anlamda bir üniversite/lisans mezunu dahi değildir; eğitim-öğretim faaliyetlerini ailesinin desteğiyle münferit şekilde sürdürmüştür.

Mill'in ölümüne kadar verdiği geniş yelpazeli eserlerin tamamının bir araya getirildiği ve 33 cilt şeklinde sunulduğu kıymetli bir çalışma vardır. John M. Robson tarafından editörlüğü yapılan 33 ciltlik bu devasa çalışma (1963-1991), sözgelimi Mill uzmanı olmak isteyenler için, deyim yerindeyse paha biçilemez

bir eserdir. Bu kapsamda ciltlerin tamamına da ücretsiz şekilde ulaşmak mümkündür; ciltlerin tamamına ve dolayısıyla Mill'in firesiz tüm çalışmalarına ulaşmak için *Liberty Fund* çevrimiçi kaynağı bugün için kullanılabilir durumdadır ve ilgilerini beklemektedir.

Mill'in ve eserlerinin ruhunun aklın bir kenarında tutulması faydalı olabilecek “renksiz olmayan” genel portresi böyleyken, bilim ve yöntem üzerine yapmış olduğu entelektüel üretimin bilinirliği de aslında oldukça yüksektir. Öyle ki düşünür, kimilerince bilimsel nitelikteki tümevarımsal akıl yürütmenin ve detaylarının sahibi olarak anılagelmiş ve bilim-yöntem konularında kendisine sıkça atfı yapılmıştır. Ancak düşünürün kadın hakları, faydacılık, üniversite eğitimi, özgürlük, sosyalizm, liberal demokrasi, din gibi çok çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerin Türkçe çevirileri yapılmış ve çeşitli yayın evlerince basılmışsa da, 19. yüzyılın ortalarına doğru anavatanında basılan ve bilim-yöntem üzerine çığır açtığı su götürmez bir gerçek olan eserinin Türkçe çevirisi, ilginç bir şekilde, aradan geçen yaklaşık iki yüzyıla rağmen yapılmamıştır. Günümüzde özellikle post-modernizm teması altında bilim üzerine yürütülen büyük ve popüler tartışmalar düşünüldüğünde; bir bütün olarak modern anlamda bilim/sosyal bilim yapmanın mümkün olup olmadığı ve mümkün olduğu kabul ediliyorsa da yönteminin ne olması gerektiği vb. tartışmaları göz önünde bulundurulduğunda, eserin Türkçe çevirisinin yapılması ihtiyacı, belki de her zamankinden daha kuvvetli bir şekilde belirmiştir. Buna karşın alanında bir baş yapıt olarak anılan eserin, çeşitli olası nedenler (yayın evlerince çevirinin ticari anlamda kâr kapasitesinin düşük olabileceğinin düşünülmesi, orijinal metin dilinin; özellikle bağlaç ve noktalama işaretleri bakımından, deyim yerindeyse dikkatlice ve fakat okuyucuyu da yorucu bir şekilde tasarlanmış olması ile bu durumun çevirende birden fazla uzmanlığı bir arada barındırıyor olma gerekliliğini beraberinde bir zorunluluk olarak getiriyor olabileceği kaygısı ya da ön kabulü vb.) ile Türkçe çevirisini yapma uğraşından uzak durulduğu görülmektedir. Ne var ki bu kitap incelemesinin yazarı Karaduman ve başkaca meraklıları tarafından, Prof. Dr. Birgül Ayman Güler'in yönlendirmesi, teşviği, rehberliği ve eş güdümü sayesinde son birkaç aydır eserin en azından bir kısmının (6. Kitabın) Türkçe çevirisinin yapılması uğraşına girilmiştir. Nihai hedefine ulaşp ulaşamayacağı doğal olarak henüz belli olmayan bu girişimin, ilgili akademik camiadan gelebilecek her türlü destek ve ortaklık teklifine açık olduğu da burada belirtilmelidir.

Toplamda altı kitaptan oluşan eserin burada incelemeye konu edilen kitabı (6. Kitap), on iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserden kasıt, 6 kitabın bir arada sunulduğu *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive, Being a Connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation*; kısa ve yaygın kullanımda olan adıyla *A System of Logic* eseridir. İncelemesi yapılan kitap ise eser içerisindeki son kitap; *Book VI: On The Logic Of The Moral Sciences*'dir. Eserde kitapların bölümlendirmeleri de ayrı ayrı; kitaplar özelindedir. Dolayısıyla inceleme metninde sırasıyla eser, kitap ve bölümden kastedilenler açıktır ve aslına sadık kalınarak kullanılmıştır. Burada incelemesi yapılan kitabın Türkçe'ye 6. Kitap: *Tinsel Bilimlerin Mantığı Üzerine* olarak çevrilmesi önerilmektedir. Nitekim bu çeviri adlandırmasının, eserin ve kitabın ruhu ile uyumlu olduğu düşünülmektedir. “Moral” sözcüğünden kasıt, salt “ahlak” değildir; insanın tarihsel, kültürel ve toplumsal vb. dünyası ile ilgili şeyler kastedilmektedir. Ancak bu çeviri tercihi post-modernizmin “tinsel” terim önerisi ve bu önerinin kabulü durumunda doğal olarak beraberinde gelecek olan varsayım ve tezlerden tamamıyla farklıdır; zaten Mill'in oldukça net olan bilimsel pozisyonu ve eserin/kitabın içeriği dikkate alındığında, her ne kadar o dönemde post-modernizm henüz doğ(urul)mamış olsa da onun aksine, kendisinin modern bilimin/sosyal bilimlerin nesnelliğine ve tümelliğine inancı tamdır.

İlk basımı 1843 yılında iki cilt şeklinde yapılan ve 3. Kitabı iki ‘orantısız’ parçaya ayıran eserin çok çeşitli münferit versiyonlarına, çevrimiçi olarak ulaşmak mümkündür. Türkçe çevirisi olmayan eserin ve inceleme konusu edilen 6. Kitabın orijinal dili oldukça ağırdır; cümleler fazlaca bağlaç ve noktalama işareti içermektedir.

Mill'in kitap incelemesi kapsamında kullanılan 1881 tarihli eser edisyonundan çıkarılabilecek bazı temel varsayımları ve tezleri şu şekilde özetlenebilir (Mill, 1881: 579-580-581-586-587-588-589):

1. İnsan ve toplumu ilgilendiren konuların tamamı, karmaşık ve genelleme yapmaya uygun değilmiş gibi görünseler de, bilimin apaçık, eksiksiz ve uygun konularıdır/nesneleridir; bunları inceleyen bilim dalları aslında, genelde iddia edilenin aksine, doğa bilimlerine benzer şekilde neden-sonuç ilişkisine dayanan olguları incelemektedir. Bunların kendilerine has ve böylece bağlı oldukları yasaları (akıl ve toplum yasaları gibi) da bulunmaktadır.

2. Doğa bilimlerindeki düzenlilik, tam ya da belirli bir orandaki kesinlik ve yeknesaklık, insanı ve toplumu konu edinen bilim dallarında da vardır, ancak bunlar uygun yöntem ile ilerletilmeyi ya da ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Doğal fenomenler üzerine çalışan doğa bilimlerinin görece ileri durumda olmaları ya da öyleymiş gibi algılanıyor olmaları, bu gerçeği değiştirmez; onlar üzerinden ve lehine bir ölçüme/ölçücülüğe girmenin ve böylece bilim olabilme/olamama kapasitesini ya da olabilme kanısına varıldığında da hangi düzeye kadar olabileceğini tartışmak anlamsız, yersiz ve yanıltıcıdır. Uygun bilimsel yöntem ve yaklaşım ile doğa bilimlerine kıyasla geride kalmış gibi görünen tinsel bilimler de geliştirilebilir; nitekim doğa bilimleri de aynı yoldan geçmiştir ya da geçmektedir. Bu görece geri kalmışlık durumu/görüngüsü, toplumsal bir varlık olarak insanın ve ona bağlı konuların bilim dallarının konusu edilememesi gibi bir sonucu beraberinde getirmez; nitekim buradaki görece geri kalmışlık durumu/görüngüsü bilim konusuna; toplumsal, kültürel vb. bir varlık olarak insana ilişkin, bilimsel bir eksikliğin ya da uygunsuzluğun sonucu değildir, geçici ve tarihseldir; diğer bir deyişle ana özgüdür ve genelleştirilemez. Üstelik doğa bilimlerinde de, bilim dallarının her birinde değişen oranda, tam ya da kesin genellemeler yapmaya engel olan kimi eksiklikler, belirsizlikler ve kısıtlar vardır ya da bilim dallarının tarihleri özelinde geçmişte var olmuştur.

3. İnsan ve toplumu ilgilendiren konuların bilim dalları, zannedildiği gibi/kadar geri kalmış da değildir; bunu iddia edenler yanlış yöntemsel tercihlerinin sonucunda vardıkları yanılsamayı hakikat olarak sunmaktadır.

4. Her tür bilim dalında yeni bir bilimsel bilgi üretmenin ve ilerlemenin uygun yöntemsel yolu tümevarımdır; nitekim tümdengelim yeni bir bilimsel bilgi üretebilme konusunda verimsiz ve kısırır. Yöntemsiz olarak ilkinin tercih etmek, ikincisinin gereksiz ya da bilimsel olmadığı anlamına da gelmemektedir; gelişim çağındaki bilimlerin yeni bir bilimsel bilgi üretebilme ihtiyacının ancak ve ancak ilki ile karşılanabileceğine yönelik bir tespit, tutum, tercih ve öneridir. Dolayısıyla buradan, tümdengelim yönteminin bilim dışı olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Yeni bir bilimsel bilgi üretmek ve böylece bilim dalını geliştirmek bakımından ilkinin, ikincisine tercih edilmesi söz konusudur. İkincisine de bahsedilen ‘bilimleşme sürecinin’ ilerleyen aşamalarında açıkça ihtiyaç vardır.

Günümüzde süregelen bilim ve yöntem tartışmaları göz önünde bulundurulduğunda kitap, hala güncelliğini ve önemini korumaktadır; bu güncellik ve öneme koşut şekilde Türkçe çevirisinin artık yapılması umulur. Hem yazarın hem de kitabının oldukça kıymetli olduğu ileri sürülebilir; yine de bu kıymet ölçümünü yaparken yazarının başkaca konulardaki (sömürgecilik gibi) varsayımları ve tezleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim ancak böylece bütüncül çıkarsamalarda bulunmak mümkün hale gelir. Buradaki şerh, Mill’in ideolojik duruşunun, dahil olduğu toplum ve hatta aile halkasının özelliklerinin kitabının bilimsel olma niteliğine yönelik salt olumsuz bir yansımasının olduğu; diğer bir deyişle yazarın ve kitabının bilimsel olmadığı iddiasıyla düşülmemektedir; zaten böyle bir iddia gülünç olurdu. Daha çok kendisince arzu edilen ve hayali kurulan düşünsel dünya ve pratik sonuçlarına ilişkin bir dikkat çekiş, bir karşı çıkıştır; kadın hakları ve sömürgecilik konularındaki anlaşılır, ancak öyle olmasına karşın çelişik ve yanlış tutumuna yöneltilen sorunun/eleştirinin buraya uyarlanma çabasıdır. Nitekim sömürgecilik konusunda düşünceleri apaçık olan “fail” Mill’in, bilimin hangi amaç ile yapılması gerektiğine/kullanılacağına dair açık ve/veya örtük arzuları üzerine akıl yürütmek ayıp olmadığı gibi bir gerekliliktir de.

Diğer düşünürlere benzer şekilde ve doğal olarak ‘renksiz’ olmadığı açıkça ortada olan Mill’in incelenen kitabının, bilim ve yöntem konularını ilgilendiren ve günümüzdeki tartışmaları da işaretleyen

'teknik' ana fikri ise şudur: Adlandırma tercihiniz ne olursa olsun, toplumsal bir varlık olarak insana dair tüm bilgi alanlarında bilimsel çalışma yapmak mümkündür; bu bilimsel patikada karşılaşılacak kesinlikten ve yeknesaklıktan uzak olma durumları, korkulacak patolojik durumlar değildir ve doğa bilimlerinde de belirli ve değişen oranlarda mevcuttur/mevcut olmuştur. Bu ve benzeri sınırlılıklar nedeniyle insana dair bilimlerin yapılamayacağını iddia etmek oldukça yanlıştır. Özellikle insanların çeşitli yönlerini kendine araştırma konusu olarak seçen bilim alanlarının gelişim aşamasında başvurulması gereken yöntem tümevarımdır. Nitekim tümdengelim yönteminin yeni bir bilimsel bilgi üretmek konusunda uygun ve işler olmadığı; yeni bir bilgiye ulaşmakta kısır, yetersiz ve uyumsuz bir yöntem olduğu söylenebilir. Ancak bu tespit tümdengelimden kökten reddedilmesi gerektiğini anlamını da taşımamaktadır; ilerleyen aşamalarda ona da ihtiyaç vardır/olacaktır.

KAYNAKLAR

Internet Archive, <https://archive.org>, 15.04.2025.

Liberty Fund, <https://oll.libertyfund.org>, 15.04.2025.

Mill, John Stuart, *A System of Logic* içerisinde *Book VI: On The Logic Of The Moral Sciences*, New York, 1881, Harper&Brothers Publishers, s. 579-666.

Mill, John Stuart, *Dissertations and Discussions: Political, Philosophical and Historical (Vol. 3)*, New York, 1874, Henry Holt and Company.

Mill, John Stuart, *The Subjection of Women*, London, 1869, Savill, Edwards and Co. Printers.

Mill, John Stuart, *Writing on India* (ed. Martin I. Moir ve John M. Robson), Toronto, 1990, University of Toronto Press.

The Victorian Web, <https://www.victorianweb.org>, 15.04.2025.